
จาก “ฮารอมัยน์” สู่อุซาคเนย์ : อิสลามาภิวัตน์ผ่านสถาบันการศึกษาอิสลาม
ต้นศตวรรษที่ 20

นุমান ทะยิมะแซ¹

บทคัดย่อ

ฮารอมัยน์ (Haramayn) เป็นดินแดนที่มีความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางจิตวิญญาณ ศูนย์กลางการศึกษาศาสนา และศูนย์กลางการประกอบศาสนกิจฮัจญ์ ในเดือนซุลฮิจญะฮตามปฏิทินอิสลาม สำหรับชาวอุซาคเนย์แล้ว ในด้านการศึกษาวิชาการศาสนา ฮารอมัยน์ถือเป็นศูนย์กลางที่สำคัญในกระบวนการถ่ายทอดความรู้ผ่านผู้รู้ทั้งที่มาจากอุซาคเนย์หรือจากภูมิภาคอื่นๆ มาตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 จนถึงต้นศตวรรษ 20 สถาบันการศึกษาในฮารอมัยน์มีความสำคัญอย่างยิ่งในการหล่อหลอมความเป็นมุสลิมที่สมบูรณ์แบบทั้งทางโลกและทางธรรม กระบวนการเรียนการสอนผ่านสถาบันการศึกษาทั้งที่ศึกษาผ่านระบบโรงเรียน (Madrasah) และระบบดั้งเดิมที่เน้นการล้อมวงโดยมีผู้รู้เป็นแกนกลางในการถ่ายทอดความรู้ (Halqaqah) ได้ส่งผ่านมายังชาวอุซาคเนย์ให้ได้นำประสบการณ์ที่สั่งสมมากลับมาถ่ายทอดในชุมชนของตนและถือเป็นรากฐานสำคัญของพัฒนาการด้านอิสลามาภิวัตน์ในอุซาคเนย์ตลอดศตวรรษที่ 20

---

¹ Ph.D (History) อาจารย์แผนกมลาญศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

From “Haramayn” to “Southeast Asia” Islamization through the Education Institutions in The Early Twentieth Century

---

*Numan Hayimasae*¹

Abstract

Haramayn is the diversified significant locations; as the Muslim spiritual core center, Islamic knowledge center and as the Hajj Pilgrimage site where the Hajj pilgrims gathering during the Month of *Zulhijjah* in accordance to the Islamic Calendar. As the center of knowledge, the *Haramayn* as the center of knowledge transformation both carried by Southeast Asian scholars or other region scholars beginning as early as the 17th century up till at least the early 20th century. Educational institutions in the *Haramayn* had shaped Muslim-hood worldly and spiritually. The process of learning at the institutions both in form of the schooling system (*madrasah*) and the traditional system (*halaqah*) had later transformed into Muslim society in Southeast Asia and as well experience collected from there had brought back and disseminated into their community. It later becomes the route of the process of the Islamization in Southeast Asia in the whole 20th century.

Keywords: *Haramayn*, Islamization, Education Institutions

---

¹ Ph.D. (History), Lecturer, Malay Studies Section, Department of Oriental Languages, Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University, Pattani

จาก “ฮารอมัยน์” สู่ “อุษาคเนย์” : อิสลามมาถิวันต์นผ่านสถาบันการศึกษาอิสลาม

ต้นศตวรรษที่ 20

บทนำ

ฮารอมัยน์มาจากคำว่า “หะรอม” (حرام) หมายถึง ต้องห้าม หะเราะมัยน์ (حرامين) เป็นคำนามที่บ่งบอกถึง จำนวน 2 กล่าวคือ สิ่งหรือของต้องห้าม 2 อย่าง คำว่า ฮารอมัยน์ในทางวิชาการหมายถึงดินแดนต้องห้าม ทั้ง 2 แห่ง ที่มีนครมักกะฮฺและนครมะดีนะฮฺ ซึ่งตั้งอยู่ในประเทศซาอุดีอาระเบียปัจจุบัน³

แผ่นดินต้องห้ามในที่นี้มีนัยยะที่สำคัญหลายอย่าง และสะท้อนได้ในหลายประเด็นด้วยกัน กล่าวคือ ต้องห้ามในแง่การทำสงครามและการรบราฆ่าฟันกัน ต้องห้ามในแง่ของการกระทำความชั่วร้ายทุกอย่าง ต้องห้ามในแง่ของการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ห้ามตัดต้นไม้ ห้ามนำสิ่งของหรือทรัพย์สินของชาวฮารอมัยน์ออกนอกเขตต้องห้าม ห้ามถือของมีคม และต้องห้ามสำหรับศาสนิกอื่นที่จะเข้ามาในกรอบขอบเขตแดนต้องห้ามนี้

ฮารอมัยน์เป็นที่ตั้งของนครมักกะฮฺ และนครมะดีนะฮฺ ดินแดน 2 แห่งที่มีความสำคัญต่อความเป็นมาของศาสนาอิสลาม

³ นอกจากนั้นคำว่า ฮารอมัยน์ยังสามารถอิงถึงปราชญ์มุสลิมคนสำคัญในช่วงศตวรรษที่ 11 โดยมีเต็มว่า อับดุล อัล-มาลิก อิบน์ อับดุลลอฮฺ อัล-ญุวัยนีย์ อัล-ฮารอมัยน์ (Abdul Malik Ibn Abdullah al-Juwaini al-Haramayn) ปราชญ์มุสลิมที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการอธิบายอัล-กุรอาน ไวยากรณ์อาหรับ หลักการศรัทธา และเทววิทยาในอิสลาม มักรู้จักกันในนามสั้นๆ ว่า “อิมาม อัล-ฮารอมัยน์”

ประวัติศาสตร์อิสลาม และการศึกษาอิสลาม มักกะฮฺเป็นที่ตั้งของวิหารกะอเบฮฺ สถานที่ที่มุสลิมผินหน้าไปขณะละหมาด 5 เวลา และสถานที่ประกอบศาสนกิจสำคัญ คือ ฮัจญ์และอุมเราะฮฺ สถานที่อันเป็นจุดเริ่มต้นการเผยแผ่ศาสนาอิสลามในยุคศาสดามุฮัมมัด ศอลันลอฮฺอูลัยฮิวะสลัม ขณะที่มะดีนะฮฺเป็นที่ตั้งของมัสยิดศาสดา (Masjid Nabawi) ศูนย์กลางการบริหารจัดการบ้านเมืองในยุคของศาสดามุฮัมมัด ศอลันลอฮฺอูลัยฮิวะสลัม และศูนย์กลางประสานความร่วมมือระหว่างชนเผ่าที่แตกต่างกันและหล่อหลอมเป็นเอกภาพภายใต้ธงผืนเดียวกัน คือ ธงแห่งอิสลาม ที่ได้สร้างสมานฉันท์กับชนศาสนิกอื่นๆ ทั้งยูดาเย คริสต์ และโซโรแอสเตอร์ มะดีนะฮฺเป็นโมเดลหลักในการปกครองของราชอาณาจักรมุสลิมในยุคต่อๆ มา

ภาพประกอบที่ 1 : มัสยิดอัล-หะรอม ณ นครมักกะฮฺ

ภาพประกอบที่ 2 : มัสยิดนาบาวี๊ ณ นครมะดีนะฮ์

ฮารอมัยน์มีความสำคัญมากที่สุดอย่างน้อยใน 3 เรื่องด้วยกัน กล่าวคือ 1) ฮารอมัยน์มีฐานะเป็นจุดศูนย์รวมจิตวิญญาณของมุสลิมทั่วโลก 2) ฮารอมัยน์ในฐานะเป็นศูนย์กลางประกอบศาสนกิจสำคัญ 3) ฮารอมัยน์มีฐานะเป็นศูนย์กลางการศึกษาอิสลามของมุสลิม โดยเฉพาะชาวอุซาคเนย์

บทความชิ้นนี้ จะได้นำเสนอในแง่มุมของความสำคัญของฮารอมัยน์ในฐานะเป็นศูนย์กลางสร้างปัญญาชนผ่านสถาบันการศึกษารูปแบบต่างๆ ในฮารอมัยน์ อิสลามาภิวัตน์อุซาคเนย์ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 มีความเชื่อมโยงโดยตรงกับฮารอมัยน์มากกว่าภูมิภาคอื่นๆ ทั้งในตะวันออกกลางเองและในส่วนอื่นๆ ของโลกมุสลิม

ฮารอมัยน์ในฐานะศูนย์รวมจิตวิญญาณของมุสลิม

การละหมาด 5 เวลาในแต่ละวันของมุสลิมทั่วโลกที่ต่างต้องเดินทางไปยังกะอับฮ์ ได้

นำจิตวิญญาณของมุสลิมสู่จุดเดียวกันพร้อมๆ กับการรำลึกถึงพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของอัลลอฮ์ (ช.บ.) อย่างแน่วแน่สะท้อนถึงความสำคัญของมักกะฮ์ ซึ่งเป็นที่ตั้งของกะอับฮ์ ประกอบกับการเริ่มต้นของศาสนาอิสลามและการเผยแผ่อิสลามของศาสนิกชนมุสลิม (ศอลา) ที่เริ่มจากฮารอมัยน์ ก่อนที่อิสลามจะเดินทางไปยังที่ต่างๆ รวมถึงอุซาคเนย์หลอมใจให้รำลึกถึงที่มาของมุสลิมแต่ละคนได้เป็นอย่างดี ดังนั้นความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of belongings) ในจิตใจมุสลิมแต่ละคนจึงเกิดขึ้นโดยปริยาย

การเดินทางสู่มักกะฮ์เพื่อประกอบศาสนกิจฮัจญ์ที่มักกะฮ์รู้จักกันในงานเขียนว่า “การเดินทางที่เปี่ยมไปด้วยความโปรดปราน” (Rihlah Mubarakah) เนื่องจากฮัจญ์ต้องไปประกอบที่เมืองมักกะฮ์เท่านั้น ส่วนการเดินทางไปยังสถานที่อื่น ๆ เช่น มะดีนะฮ์ ญิดดะฮ์ และสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์อื่นๆ มักจะเรียกว่า “การเดินทางบนแผ่นดินฮิญาซ” (Rihlah Hijaziyah) (Azyumardi Azra, 2005: 41)

การประกอบพิธีฮัจญ์ไม่ใช่เป็นแค่เพียง “กิจกรรมทางกายภาพ” อย่างเดียว แต่หมายถึงกิจกรรมและการเดินทางแห่งจิตวิญญาณ วิกเตอร์ เทอร์เนอร์ (Victor Turner) ในหนังสือ The Ritual Process: Structure and Anti-Structure ได้ระบุว่า หากจะนับตั้งแต่การเตรียมเพื่อเดินทางไปประกอบศาสนกิจฮัจญ์ สุญญัจญ์หรือผู้ประกอบศาสนกิจฮัจญ์มีความรู้สึกถึงเอกภาพในความหลากหลายของ

ประชาสังคม หรือ (community) และจะเพิ่มระดับสู่เอกภาพทางจิตวิญญาณที่เกิดขึ้นจากความมากมายของคน (Victor Turner, 1969: 95-97)

นอกจากนี้ ข้อสรุปของนักวิชาการอีกสองท่านที่ศึกษาเกี่ยวกับชาวอุซาคเนย์ปลายศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นศตวรรษที่ 20 คือ C. Snouck Hurgronje (1931: 215-292) ในหนังสือ *Mekka in the Latter Part of the 19th Century* และ M.F. Laffan (2003: 1-20) ในหนังสือ *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia : The Umma Below the Wind* ที่ต่างให้ข้อสรุปในทำนองเดียวกันว่า การประกอบพิธีฮัจญ์และฮัจญ์ญาญหรือผู้ประกอบพิธีฮัจญ์ที่เดินทางกลับภูมิลำเนาอินโดนีเซีย ได้นำปัจจัยสำคัญของการ “ฟื้นฟูอิสลาม” กลับมายังภูมิภาคนี้ Laffan ที่ศึกษาความเป็นเอกภาพของมุสลิมโดยใช้หลักฐานและเอกสารภาษาอาหรับได้ระบุว่า “การเดินทางในดินแดนฮิจญาซ” (Rihlah Hijaziyah) ที่ได้ดำเนินมาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมามีอิทธิพลอย่างสูงต่อการกำเนิดความรู้สึกแห่งชนชาติเดียวกัน (Sense of Nationhood) ในอินโดนีเซีย

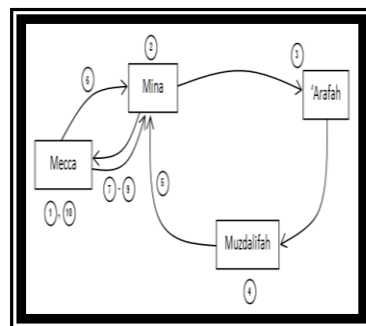
ฮารอมัยน์ในฐานะเป็นศูนย์กลางประกอบพิธีฮัจญ์

การประกอบศาสนกิจฮัจญ์ถือเป็นข้อบังคับที่สำคัญข้อสุดท้าย (จาก 5 ข้อ) ของมุสลิม มีเงื่อนไขหลัก 2 ประการ คือ

ความสามารถทางด้านทรัพย์สินและด้านกายภาพ (คือร่างกายแข็งแรง) การประกอบศาสนกิจฮัจญ์จำเป็นต้องกระทำเพียงครั้งเดียวในชีวิต ต่างจากศาสนิกอื่นๆ ที่ต้องทำซ้ำๆ กัน เป็นรายปี รายเดือน และรายวัน และการประกอบศาสนกิจฮัจญ์จะต้องทำในมักกะฮเท่านั้น

กระบวนการประกอบศาสนกิจฮัจญ์มีด้วยกัน 10 ขั้นตอน นับตั้งแต่การใส่ชุดขาว (อิหฺรอม) กับการเดินทางไปยังวิหารกะอเบฮพร้อมๆ กับการอ่านตัลบีเยฮ (Talbiyah) การใช้เวลาตอนกลางคืนในแคมป์ผู้ประกอบพิธีฮัจญ์ ณ มินา (Mina) การรวมตัวกัน ณ ทุ่งอาระฟะฮ (‘Arafah) การใช้เวลากลางคืนในมุซดาลีฟะฮ (Muzdalifah) การเดินทางไปยังมินา การเดินทางไปยังมักกะฮ การเวียนรอบกะอเบฮ การแซ่แอ และตะฮัจจุล เป็นอันสิ้นสุดการประกอบศาสนกิจฮัจญ์

ภาพประกอบที่ 3 : ลำดับขั้นการประกอบศาสนกิจฮัจญ์

หากดูจากสภาพการณ์ปัจจุบันการประกอบศาสนกิจฮัจญ์เป็นเรื่องง่ายและสะดวก เพราะมีบริษัทและผู้นำฮัจญ์หรือที่เรียกว่า “เซค

ฮัจญ์” เป็นผู้นำทางตั้งแต่เริ่มต้นกระบวนการจนสิ้นสุด รวมอยู่ใน “แพคเกจฮัจญ์” แต่ในอดีตจะพบว่าการเดินทางสู่มักกะฮ์เพื่อประกอบศาสนกิจฮัจญ์เป็นเรื่องที่ยากลำบากมากสมัยที่บิดาของผู้เขียนเดินทางไปมักกะฮ์ ราวปี ค.ศ. 1949 ต้องใช้เวลาเดินทางกับเรือยนต์นาน 28 วัน ในบางกรณีต้องเปลี่ยนถ่ายจากเรือลำหนึ่งสู่อีกลำหนึ่ง จากท่าเรือหนึ่งสู่อีกท่าเรือหนึ่ง ก่อนที่จะเดินทางไปถึงใช้เวลามากกว่า 1 เดือน หรือไม่ก็เสียชีวิตกลางทะเล มีหน้าซ้ำอาจจะต้องเจอกับภัยอันตรายอีกหลายอย่างจากคนในมักกะฮ์ที่มีอยู่มากมายหลายประเภท ความยากลำบากไม่ได้เป็นอุปสรรคสำคัญของการประกอบศาสนกิจฮัจญ์และเป็นความทรงจำที่ดีเยี่ยมตลอดการเริ่มต้นเดินทาง การใช้ชีวิตในฮารอมัยน์ และการเดินทางกลับ

Robert R. Bianchi (2004:31) ได้ระบุว่า การประกอบศาสนกิจฮัจญ์ถือเป็นการรวมตัวของมวลมนุษยชาติที่ใหญ่ที่สุด ผู้คนมากกว่า 2 ล้านคนจากทั่วทุกมุมโลกมายังที่ที่เดียวคือบ้านของพระเจ้า (God’s House) คือวิหารกะอับะฮ์ในมักกะฮ์ รวมอยู่ในที่ที่เดียวกัน ตลอดช่วงเวลาของการประกอบศาสนกิจฮัจญ์ เป็นจุดสูงสุดของจิตวิญญาณมุสลิม สามารถปลงล้างบาปทั้งหมด เป็นคนที่บริสุทธิ์เสมือนเพิ่งให้กำเนิดมา สะท้อนถึงความเป็นเอกภาพ และความเท่าเทียมกันของมุสลิมทั่วโลกที่มีความเชื่อและเคารพอย่างเดียวกัน และชะตาที่จะต้องเผชิญทั้งโลกนี้และโลกหน้า

ฮารอมัยน์ในฐานะเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้อิสลาม

นอกจากเป็นศูนย์รวมแห่งจิตวิญญาณและจุดรวมการประกอบศาสนกิจฮัจญ์แล้ว ฮารอมัยน์มีความสำคัญอย่างยิ่งในการเป็นแหล่งถ่ายทอดวิชาการต่างๆ ผ่านสถาบันการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ เพราะหากพ้นจากฤดูแห่งการประกอบศาสนกิจฮัจญ์แล้ว โดยปกติงานแต่ละวันของคนในฮารอมัยน์ของชาวอุซาคเนย์นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 17, 18, 19 และต้นศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมาคือ การเรียนรู้หลักการและศาสตร์ของศาสนาอิสลามจากผู้รู้ที่หลากหลายทั้งชาวอุซาคเนย์ด้วยกันเองหรือชาวอื่นๆ โดยเฉพาะผู้รู้ชาวอาหรับ

โดยพื้นฐานการศึกษาและความรู้ในศาสนาอิสลามก็ถือว่ามีความสำคัญเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว การศึกษาหาความรู้เป็นสิ่งจำเป็นมาผนวกกับความสำคัญของสถานที่ศึกษาอย่างมักกะฮ์และมะดีนะฮ์หรือฮารอมัยน์ ทำให้ความต้องการจะศึกษาหาความรู้ในแผ่นดินทั้งสองต่างเป็นที่ปรารถนาของผู้แสวงหาความรู้จากทั่วทุกมุมโลกเช่นกัน

เพราะนอกจากผลบุญที่จะได้รับมากมายแล้ว การได้รับเกียรติสูงสุดเมื่อกลับมาจากการเล่าเรียนในฮารอมัยน์ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การไปมาของผู้คนเพื่อประกอบศาสนกิจฮัจญ์และอุมเราะฮ์ทำให้ฮารอมัยน์เป็นจุดศูนย์รวมของนักคิด ผู้รู้ (ulama) นักปราชญ์ นักกวี ผู้นำ ผู้ปกครอง และชนชั้นนำ

อื่นๆ สามารถพบปะแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น และความเป็นไปของโลกมุสลิม

สำหรับผู้ศึกษาหาความรู้ในฮารอมัยน์ ประสบการณ์ที่ได้ผ่านพ้นมาไม่ใช่แค่เพียงสร้างสรรค์ตนเองให้เป็นสากล แต่ยังคงได้รับกระบวนการสร้างสรรค์ และหันหน้าเข้าหากันระหว่างสังคมตนเอง (vis-a-vis) กับสังคมมุสลิมอื่นๆ ในฮารอมัยน์อีกด้วย (S.I Gellens, 1990: 58)

ระบบการศึกษาในฮารอมัยน์มีทั้งระบบฮาลาเกาะฮฺ (halaqah) และระบบมัตราซะฮฺ (madrasah) แต่ในรายละเอียดทั้งสองระบบมีความใกล้เคียงกันมากในรูปแบบการเรียนเพียงแต่ในระบบฮาลาเกาะฮฺ หรือ Circle of Learning ที่จะมีผู้สอนเป็นศูนย์กลางและมีสานุศิษย์ล้อมวง ขณะที่ระบบโรงเรียน (madrasah) จะเน้นการสอนเป็นลำดับขั้นและมีการประเมินเป็นรายปี ความแตกต่างระหว่างระบบฮาลาเกาะฮฺ กับระบบ มัตราซะฮฺ มีให้เห็นชัดเจนตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 ไปจนถึงต้นศตวรรษที่ 20 ส่วนก่อนหน้านั้นแม้จะมีระบบมัตราซะฮฺ แต่ส่วนใหญ่ไม่ได้มีระบบการเรียนการสอน เช่นที่พบในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ระบบฮาลาเกาะฮฺ เป็นวิธีการสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ของผู้รู้เพียงแต่ผู้รู้จะมีสังกัดมัตราซะฮฺใดหนึ่งเป็นการเฉพาะ

ในฐานะอัลกุรอานที่ถูกประทานลงมาครั้งแรกในภูมิภาคนี้ ประกอบกับการกำเนิดศาสนาและการเผยแผ่ศาสนาอิสลามก็เกิดในดินแดนแห่งนี้ ความเป็นบริบทดั้งเดิมจะมี

เฉพาะในอาณาบริเวณนี้เท่านั้น อีกประการหนึ่งก็คือ ที่มาของหลักการและวิชาการศาสนาอิสลามล้วนเป็นภาษาอาหรับ ดังนั้นในการเข้าใจกับภาษาอาหรับ และเข้าใจตัวบทของอัลกุรอานและหะดีษก็ดี หรืองานเขียนของปวงปราชญ์ยุคแรกที่ได้รับการยอมรับทุกยุคสมัยก็ดี จำเป็นต้องเรียนรู้และเข้าใจภาษาอาหรับอย่างละเอียดและถ่องแท้จึงจะสามารถเข้าถึงแก่นแท้ของคำสอนศาสนาอิสลาม

การศึกษาอิสลามของชาวอุซาคเนย์ในฮารอมัยน์

ฮารอมัยน์นอกจากจะเป็นศูนย์กลางสำคัญด้านจิตวิญญาณและการประกอบศาสนกิจฮัจญ์แล้ว ยังเป็นสถานที่ผลิตบัณฑิตและผู้รู้จำนวนมาก และกลายเป็นผู้รู้หรืออุละมาอ์ที่มีบทบาทสำคัญตั้งแต่ศตวรรษที่ 17, 18, 19 และต้นศตวรรษที่ 20 การเข้ามาของศาสนาอิสลามในภูมิภาคอุซาคเนย์ที่สามารถเห็นได้เด่นชัดเกิดขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 15 และ 16 ในช่วงยุคทองของราชอาณาจักรของราชวงศ์มุสลิมในหลายพื้นที่ มีราชอาณาจักรที่สำคัญ เช่น ราชอาณาจักรมะละกา ราชอาณาจักรปัตตานี ราชอาณาจักรบริรูเนอ ราชอาณาจักรบันเตน และราชอาณาจักรอะเจห์ เป็นต้น เมื่อราชวงศ์ต่างๆ ได้เข้ารับศาสนาอิสลามและผู้รู้ที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาอิสลามได้รับการแต่งตั้งเป็นบุคคลสำคัญด้านการให้คำปรึกษาด้านศาสนา และเป็นผู้สอนหลักการศาสนาให้กับคนในราชวังและชุมชนใกล้เคียงราชวัง นับแต่นั้นมาการศึกษาอิสลามเริ่มขยายและความรู้ความ

เข้าใจในอิสลามมีมากขึ้นและในหลากหลายระดับชั้น ในชนรุ่นแรกความสัมพันธ์กับฮารอมัยน์ยังไม่ปรากฏ ฐานความเข้าใจ และรับรู้อิสลามไม่สามารถต่อยอดได้หากปราศจากการศึกษาเพิ่มเติมจากคนรุ่นหลัง และการศึกษาหาความรู้จากแหล่งที่มาของศาสนาอิสลาม คือ ตัวเลือกสำคัญในกระบวนการศึกษา ขวนขวายหาความรู้ศาสนา กล่าวคือ การเดินทางไปศึกษาหาความรู้ในฮารอมัยน์

ผู้ที่เดินทางไปศึกษาวิชาศาสนาในฮารอมัยน์ยุคแรก ปรากฏในช่วงกลางศตวรรษที่ 17 ส่วนหนึ่งที่ปรากฏก็คือ เซอญูซุฟ มากัซซัรที่เดินทางไปดินแดนอาหรับในปีค.ศ. 1644 และเดินทางกลับมาตุภูมิในปีค.ศ. 1670 เซอ อับดุลรออูฟ ซิงเกล (Syeikh ‘Abd Al-Ra’uf Singkel) ทั้งสองท่านได้ศึกษาความรู้ศาสนาและปรัชญากับอูลละมาห์หลายท่านในฮารอมัยน์ โดยเฉพาะกับผู้รู้คนสำคัญในเมืองมะดีนะฮ์ คือ เซอ อิบรอฮีม อัลกูรานีย์ (Syeikh Ibrahim al-Kurani) สาธุศิษย์ของท่านหลายท่านกลายเป็นบุคคลสำคัญในการพัฒนาการศึกษาตามกระบวนการอิสลามมาภิวัตน์ในศตวรรษที่ 18 และเป็นบุคคลสำคัญในราชอาณาจักรอิสลาม เช่น มุหัมมัด อับดุลวาฮับ (อาหรับ) และชาห์ วาลียุลลอฮ์ (อินเดีย) (Martin van Bruinessen, 1995: 46-47)

จากจุดเริ่มต้นดังกล่าว ทำให้คนรุ่นหลังๆ ที่ได้รับการศึกษาเป็นอูลละมาห์ที่กลับมาจากฮารอมัยน์ สนใจและตั้งใจที่จะศึกษาอิสลามในฮารอมัยน์มากขึ้น พร้อมๆ กับความ

ต้องการประกอบศาสนกิจฮัจญ์ ความสัมพันธ์ระหว่างอุซาคเนย์กับฮารอมัยน์ยิ่งแน่นแฟ้นมากขึ้นเป็นลำดับในชุดต่อๆ มา ยิ่งเมื่อมีการใช้เทคโนโลยี เรือยนต์ ที่มี การนำสินค้าจากอุซาคเนย์ถึงตะวันออกกลางและตะวันตก ทำให้การเดินทางไปยังฮารอมัยน์เป็นเรื่องง่ายกว่าเดิม

ตัวเลขของผู้ขึ้นไปประกอบศาสนกิจฮัจญ์ของชาวอินโดนีเซีย ตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาจนถึงต้นศตวรรษที่ 20 มีตัวเลขที่เพิ่มขึ้น เช่นเดียวกับตัวเลขของผู้ประกอบศาสนกิจฮัจญ์จากภูมิภาคอื่น ๆ ของโลก การประกอบศาสนกิจฮัจญ์ไม่ได้เป็นเป้าหมายเพียงอย่างเดียวของชาวอุซาคเนย์ แต่ในช่วงเวลา ก่อนและหลังการเสร็จภารกิจประกอบศาสนกิจฮัจญ์ พวกเขา มักจะไปนั่งฟังการบรรยายวิชาการศาสนาจากผู้รู้ ทั้งในมักกะฮ์และมะดีนะฮ์ สำหรับชาวอุซาคเนย์การไปนั่งฟังบรรยาย การสอนศาสนา มิได้เป็นอุปสรรคในแง่ของภาษา เพราะมีอูลละมาห์อุซาคเนย์หลายท่านที่สอนหนังสือหนังสือทั้งในตัวมัสยิดหลัก และที่บ้านของอูลละมาห์เอง นอกจากนี้ มิใช่ทั้งหมดของผู้ประกอบศาสนกิจฮัจญ์จะเดินทางกลับมาตุภูมิในทันที บ้างก็หางานทำ และส่วนใหญ่จะอยู่อีกหลายปีเพื่อร่ำเรียนหนังสือ จนเรียกชุมชนชาวอุซาคเนย์ว่าเป็น “Jawah” ซึ่งหมายถึงชาวอุซาคเนย์ที่ใช้ภาษามลายูเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดและติดต่อสื่อสาร

ประมาณว่าชุมชนชาวอุซาคเนย์ในฮารอมัยน์มีมากเป็นอันดับสองรองจากเจ้าของพื้นที่กล่าวคือ ชาวอาหรับ และนับตั้งแต่ปี ค.ศ.

1860 เรื่อยมาภาษามลายูถือเป็นภาษาที่ 2 รองจากภาษาอาหรับเท่านั้น ดังนั้นสามารถแยกชาวอุซาคเนย์ในฮารอมัยน์ โดยเฉพาะในมักกะฮ์ ออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) ชุมชนถาวร (Jawah Mukim) 2) ชุมชนชั่วคราว หรือ ชุมชนฮัจญ์

(Jawah Haji) ชุมชนชาวอุซาคเนย์ในมักกะฮ์มีหลากหลายสถานที่ เช่น มะอလာ กอโรเราะฮ์ มุดตาอา นากอ ซาอิบ มัชฟาลาฮ์ และซาบะออาลี เป็นต้น (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ แฟ้มกระทรวงมหาดไทย, 2503)

ตารางที่ 1 : จำนวนผู้เดินทางไปประกอบศาสนกิจฮัจญ์ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1853-1936

ปี	จำนวนฮัจญัจ (Hujjaj) จากอินโดนีเซีย	จำนวนฮัจญัจ จากที่ขึ้นทำที่ญิดตะฮ์	ร้อยละ
1853	1,100	--	--
1858	3,700	--	--
1873	3,900	30,000	13
1878	4,600	30,000	15
1882-3	5,300	27,000	19
1887-8	4,300	50,000	9
1892-3	8,100	90,000	9
1897-8	7,900	38,000	20
1902-3	5,700	34,000	17
1907-8	9,300	91,000	10
1911-2	18,400	83,000	22
1916-7	70	8,600	1
1920-1	28,800	61,000	47
1925-6	3,500	58,000	6
1930-1	17,000	40,000	42
1935-6	4,000	34,000	12

ที่มา : Martin van Bruinessen. 1995. *Kitab Kuning : Pesantren dan Tarekat, Tradisi-tradisi Islam di Indonesia*. Bandung : Mizan, หน้า 51

ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 อย่างน้อยที่สุดมีผู้รู้ 4 ท่านที่เป็นที่รู้จักในความรู้ ความเชี่ยวชาญด้านวิชาการศาสนาที่แตกฉาน กล่าวคือ นาวาวี๋ย บันเตน (Nawawi Banten/เสียชีวิต 1896/97) อะห์หมัด กาทิบ (Ahmad Khatib/เสียชีวิต ค.ศ. 1919/20) กิยาอี มะฮฟูซ เตอร์มัส (Kiai Mahfuz Termas/เสียชีวิต ค.ศ.1919/20) และเชคอะห์หมัด บินมุห์หมัด เซ็น อัล-ฟาฏอนี (Syeikh Ahmad bin Muhammad Zain al-Fatani/เสียชีวิต ค.ศ. 1908)

นาวาวี๋ย บันเตน ถือเป็นอุละมาอ์ที่มีผลงานมากมายได้เขียนตำราในหลากหลายสาขาในภาษาอาหรับมากกว่าในภาษามลายู ตำราหลายเล่มของท่านอยู่ในรูปแบบของการตีความหรืออธิบายต้นฉบับของตำราเดิม และเป็นตำราที่นิยมศึกษากันในสถาบันเปอซันเตรน (Pesantren) และงานวิจัยในต้นศตวรรษที่ 1990 ระบุว่ามิตำราที่ประพันธ์โดยท่านจำนวน 22 เล่ม ที่ยังคงนำมาใช้ศึกษาในสถาบันเปอซันเตรน และตำรา 11 เล่มของท่านเป็นส่วนหนึ่งใน 100 เล่มตำราที่นิยมศึกษามากที่สุดใเปอซันเตรน อุละมาอ์อินโดนีเซียต่อจากรุ่นของท่านได้รับการประสาทความรู้จากท่าน และถือเป็นต้นแบบของผู้เชี่ยวชาญชาวอินโดนีเซียอันเป็นบุคคลในชุดเปลี่ยนถ่ายระหว่างศตวรรษที่ 19 กับศตวรรษที่ 20 และอุละมาอ์หลายท่านที่เป็นศิษย์ของท่านเป็นแนวหน้าในขบวนการอิสลามาภิวัตน์ต้นศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะอะห์หมัด กาทิบ มินังกาเบา

(Minangkabau, Sumatra) บิดาแห่งการฟื้นฟูอิสลามในอินโดนีเซีย (อ้างแล้ว, 1995: 37-38)

อะห์หมัด คอติบ เป็น 1 ในอุละมาอ์อาคเนย์หลายท่านที่ได้รับการรับรองจากรัฐบาลชาอูดี อาระเบียให้สอนศาสนาอย่างเป็นทางการและเป็นอิหม่าม (ผู้นำละหมาด) ในมัสยิดอัล-หะรอม มีแนวคิดอิสลามภิวัตน์ผ่านงานเขียนและตำราหลายเล่มด้านศาสนบัญญัติ (ฟิกฮ) และหลักศรัทธา (เตาฮีด) เช่น การคัดค้านแนวทาง “matrilineal” (การให้ความสำคัญกับสมาชิกฝ่ายหญิงในครอบครัว) ในถิ่นกำเนิด และการต่อต้านแนวคิดซูฟีย์ นักชาบันดารียะฮอ (Naqsabanda riyah) ที่มีผู้ติดตามในเกาะสุมาตราตะวันตก อะห์หมัด คอติบ เป็นนักฟื้นฟูอิสลามอีกท่านหนึ่งกับมีศิษย์หลายท่านที่เป็นบุคคลสำคัญด้านการฟื้นฟูอิสลาม อ้างถึง, 1995: 38)

กิยาอี มะฮฟูซ เตอร์มัส เป็นอีกท่านหนึ่งที่เป็นที่รู้จัก เดิมเป็นชาวนา ศึกษาด้านการอ่านอัลกุรอาน (Qira'at al-Qur'an) จนแตกฉานและได้เขียนตำราในเรื่องนี้หลายเล่มเป็นอุละมาอ์จากอินโดนีเซียบุคคลแรกที่สอนตำรา Sahih Bukhari, หนังสือรวบรวมวจนะของท่านศาสดาเล่มสำคัญที่สุดศิษย์ท่านหนึ่งคือฮาซิม อัสฮารีได้นำทางนี้ คือ การสอนจากตำรา Sahih Bukhari ในเปอซันเตรนที่ได้ก่อตั้งขึ้นใน Tebuireng (Jombang) เป็นสถาบันที่เน้นการสอนด้านวจนะที่โดดเด่นที่สุดในอินโดนีเซีย

ท่านสุดท้ายที่จะกล่าวถึง คือ เซคอะห์หมัด บิน มุหัมหมัด เซ็น อัล-ฟาฏอนียฺ เป็นชาวปัตตานีโดยกำเนิด และการเดินทางไปมักกะฮ์ตั้งแต่อายุ 4 ขวบ ศึกษาวิชาเน้นฐานด้านไวยากรณ์อาหรับจนแตกฉานตั้งแต่ยังเยาว์วัย เดินทางไปศึกษาวิชาทางการแพทย์ (al-Tib) ที่บัยตุลมักดิส (ในปาเลสไตน์ปัจจุบัน)⁶ ถึงเป็นชาวมลายูคนแรกที่ศึกษาด้านนี้โดยเฉพาะ และได้แต่งตำราเล่มหนึ่งด้านนี้ คือ “Thaiyibul Ihsan fi Thibbil Insan” (สุดยอดแห่งความดีคือการรักษามวลมนุษย์) นอกจากนั้น ท่านยังได้เดินทางไปศึกษาหาความรู้เพิ่มอีกหลายสาขาในฮารอมัยน์และในไคโร ที่สถาบันอัล อัจฮ์รือ

เป็นรุ่นแรกของชาวมลายูที่เดินทางไปศึกษาความรู้ศาสนาและในไคโร ท่านได้แต่งตำราจำนวนมาก แต่ที่ยังคงหลงเหลืออยู่มี 76 เล่ม และแพทย์ศาสตร์รวมอยู่ด้วย (Wan Mohd. Shaghir Abdullah, 1992:15-18)

ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 พบว่ามีอุละมาอ์และนักเรียนที่ศึกษาวิชาศาสนาจากอุซาคเนย์จำนวนมาก สถิติที่ชัดเจนด้านจำนวนนักเรียนที่ศึกษาในฮารอมัยน์นี้ไม่ชัดเจนมากนัก เนื่องจากชาวมลายูบางคนบางท่านที่เรียนไปด้วย บางท่านทำงานไปด้วย บางท่านอาศัยอยู่ตามหมู่บ้านเล็กใหญ่ในรอบมักกะฮ์และมะดีนะฮ์

ตารางที่ 2 : จำนวนประชากรไทยที่สำรวจได้ในประเทศซาอุดีอาระเบียใน
ปี ค.ศ. 1956 (พ.ศ. 2499)

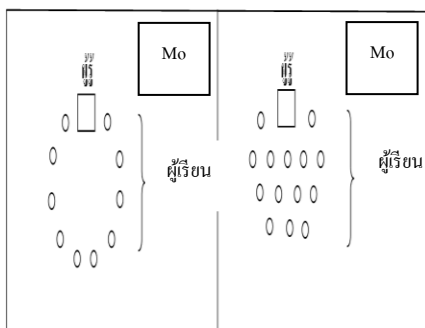
ลำดับ	อาชีพ	จำนวน ประชากรไทย	สถานที่พักอาศัยในซาอุดีอาระเบีย	เมืองหลัก
1	นักเรียน	679	ซามียะฮอ กอโรเราะฮฮ มุดดาอา นากอ ซาอิบ มัชฟาลาฮฮ ชูกาลิล สุลมานียะฮฮ กุซาซียะฮฮ ญีอาด ชุบัยกะฮฮ ญาบัลบุกิส มัรวะฮฮ ฟาลัก ญัวร์วัล ซอฟาฮาฟาอียฺ ชูมาลียฺ กอชชะฮฮ มะฮอลา	มักกะฮฮ
2	ประกอบอาชีพอื่นๆ	--	--	--

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ แห่งกระทรวงมหาดไทย หมายเลข 3.1.4.19/52. เรื่อง “การช่วยเหลือไทยอิสลามไปประกอบศาสนกิจ ณ เมืองมักกะฮฮ วันที่ 21 ธันวาคม 2498 -11 สิงหาคม 2503”

ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 รูปแบบการศึกษาอิสลามในฮารอมัยน์มีด้วยกัน 2 ระบบ คือ ระบบมัตราซะฮฺ (madrasah) และระบบล้อมวงในบริเวณมัสยิดหรือในบ้านของนักปราชญ์ (halaqah) รายละเอียดของที่มาที่ไปของ 2 ระบบและรูปแบบเป็นอย่างไร ศึกษาได้จากรายละเอียดต่อไปนี้

1. ระบบล้อมวง (Halaqah Pattern)

ระบบล้อมวง เป็นการศึกษาที่เกิดขึ้นตั้งแต่ยุคของศาสดามุฮัมมัด (ศอลา) เน้นการสอนในมัสยิดหรือข้างมัสยิดหรือบ้านของผู้รู้ระบบฮาลาเกาะฮฺเน้นผู้สอนเป็นศูนย์กลางลักษณะล้อมวงเป็นการนั่งพับเพียบล้อมวงโดยมีผู้รู้อยู่ในวงด้วย หรือผู้รู้อยู่ด้านหน้าตรงข้ามผู้เรียนนั่งชิดๆ กันให้ห่างกันบ้างเพื่อวางตำราและเพื่อความคล่องตัว (ดู model)

ภาพประกอบที่ 4 : Model 1 และ Model 2

การศึกษาศาสนาแบบล้อมวงเป็นที่รู้จักกันในวงการการศึกษาอิสลามและถือเป็นโมเดลหลักของการศึกษาหาความรู้แบบดั้งเดิมของอิสลาม โดยเน้นการศึกษาแบบเจาะลึกใน

รายละเอียด มีการบูรณาการศาสตร์ต่างๆ โดยเฉพาะภาษา วรรณกรรม และไวยากรณ์ ในการอธิบายรายละเอียดของสาระวิชาศาสนบัญญัติ (Fiqh) การตีความอัลกุรอาน (Tafsir) หลักศรัทธา (Tawhid) และสาขาอื่นๆ การศึกษาเน้นการท่องจำในฐานะเป็นศิลปะการศึกษาเรียนรู้ (Art of Memory) ที่จำเป็นในวิชาการอิสลาม การศึกษาที่ได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น (Sanad) มีความเคารพในการรับเอางค์ความรู้จากผู้รู้รุ่นแรกจนถึงรุ่นต่างๆ มาโดยมีการบันทึกครูผู้สอนของตนในแต่ละรุ่นจนถึงรุ่นของตนเอง

ระบบการศึกษาแบบฮาลาเกาะฮฺขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้รู้ในการอธิบายถึงแก่นของสาระของเนื้อหา การอธิบายที่ดีเยี่ยมการอภิปรายที่ละเอียด และลึกซึ้งขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้เรียนด้วยระบบฮาลาเกาะฮฺเป็นระบบได้นำมาใช้เป็นเวลายาวนานแม้กระทั่งปัจจุบัน ในสถาบันการศึกษาแบบดั้งเดิมอย่างเปอซันเตรนและปอเนาะ หรือแม้แต่ในระบบมัตราซะฮฺยุคแรกๆ ยังคงรักษาอิทธิพลของฮาลาเกาะฮฺไว้ (Zainal Efendi Hasibuan, 2007: 10)

จนถึงปลายศตวรรษที่ 20 ระบบฮาลาเกาะฮฺยังคงนิยมกัน โดยเฉพาะในตัวมัสยิดอัลหะรอมในมักกะฮฺ และมัสยิดนบะวะวีเย์ในมะดีนะฮฺ รวมถึงมัสยิดใกล้เคียงมัสยิดทั้งสองและบ้านของผู้รู้เอง การศึกษาอิสลามในระบบฮาลาเกาะฮฺมีไม่สิ้นสุด และไม่กำหนดขอบเขตความกระหายที่จะเรียนรู้จากฮาลาเกาะฮฺหนึ่งสู่อีกฮ

ลาเกาะฮหนึ่ง แต่ละฮาลาเกาะฮมีการสอนสาขาวิชาแตกต่างกันและในช่วงเวลาที่แตกต่างกันไป

1) ระบบมัดราซะฮ (Madrasah Pattern)

ระบบมัดราซะฮเกิดขึ้นหลังจากยุคของท่านศาสดาราว 3 ศตวรรษ มีวัตถุประสงค์เพื่อแยกกิจกรรมการเรียนการสอนออกจากบริเวณมัสยิด และให้อยู่ในกรอบสถานศึกษาเฉพาะของตน ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการบริหารจัดการศึกษา การจัดให้ผู้รู้อยู่ในแหล่งเดียวกัน อีกทั้งเพื่อความสะดวกของนักเรียนที่นับวันจะเพิ่มมากขึ้น การใช้สถานที่มัสยิดค่อนข้างมีข้อจำกัดหลายอย่าง โดยเฉพาะกับมัสยิดที่มีขนาดไม่ใหญ่มาก ระบบมัดราซะฮมีความสมบูรณ์แบบในฐานะสถาบันการศึกษา โดยเฉพาะมีการรวบรวมหนังสือและเอกสารมากมายในห้องสมุดขนาดใหญ่สำหรับการศึกษา ค้นคว้า (Ahmad Salaby, 1973: 108)

หลังจากระบบมัดราซะฮได้รับความนิยมในหลายพื้นที่ของราชอาณาจักรมุสลิม ในฮารอมัยน์ มัดราซะฮเริ่มก่อตั้งครั้งแรกจากสถาบันที่กของนักประวัติศาสตร์มุสลิม ตากี อัลดีน อัลฟาซีย์ อัลมักกี (Taqi al-Din al-Fasi al-Makki ค.ศ.1373-1428) ได้ระบุว่า มัดราซะฮแห่งแรกในฮารอมัยน์สถาปนาในปี ค.ศ. 1175 (ฮ.ศ. 571) โดยอาฟีฟ अबดุลลอฮ มุหัมมัด อัลอุรซุฟี (‘Afif ‘Abdullah Muhammad al-‘Ursufi/เสียชีวิต ค.ศ. 1196) ใกล้กับประตูมูเราะฮทางด้านใต้ของมัสยิดอัลหะรอมนในมักกะฮ จนถึงต้นศตวรรษที่ 17 ในมักกะฮอย่างเดียวมีมัดราซะฮทั้งหมด 19 แห่ง แต่ไม่ได้หมายความว่าทุกแห่งได้ดำเนินการมาตลอดจนถึงศตวรรษที่ 17 อย่างมากที่สุดมีอายุแค่ 3 ศตวรรษเท่านั้น และส่วนใหญ่มัดราซะฮถูกสถาปนาโดยเอกชนมากกว่าภาครัฐ (อ้างถึง, 1973: 63)

ตารางที่ 3 : จำนวนนักเรียนไทยที่ศึกษาในระบบมัดราซะฮและระบบล้อมวง (ไม่ระบุคำว่า madrasah) ในประเทศซาอุดีอาระเบีย สํารวจในปี ค.ศ. 1966 (พ.ศ. 2509)

ลำดับ	รายชื่อสถาบันการศึกษา	จำนวนนักเรียน	ลำดับ	รายชื่อสถาบันการศึกษา	จำนวนนักเรียน
1	Usul, Masjid al-Haram	139	13	Madrasah Rahmaniyyah	1
2	Usul, House of Individual ‘Ulama	40	14	Madrasah Lailiyyah	4
3	Madrasah Indonesiyyah	75	15	Madrasah Asasiyyah	1
4	Madrasah Shaulatiyyah	3	16	Al-Qur’an, not identified mosque	3
5	Madrasah Dar al-‘Ulum	70	17	Madrasah al-Falah	6
6	Madrasah Ma ‘ahad	3	18	Al-Qur ‘an, Masjid al-	3

ลำดับ	รายชื่อสถาบันการศึกษา	จำนวนนักเรียน	ลำดับ	รายชื่อสถาบันการศึกษา	จำนวนนักเรียน
				Haram	
7	Fiqh, Masjid al-Haram	54	19	Hadith, Masjid al-Haram	2
8	Al-Qur ‘an, not identified the institution	5	20	Al-Qur ‘an, Jeddah	1
9	Al-Qur ‘an, House of Individual ‘Ulama	121	21	Madrasah Madinah	17
10	---not identified	4	22	Madrasah Saudiyah	6
11	Fiqh, House of Individual ‘Ulama	16	23	Institute to train sawing	1
12	Fiqh, not identified mosque	2			
				Total	598

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ แห่งกระทรวงการต่างประเทศ หมายเลข 43.2/82. เรื่อง “งบประมาณค่าใช้จ่ายในการดูแลนักเรียนไทยในซาอุดีอาระเบีย ปี พ.ศ. 2505 - 2509”

มัตราษะฮ์ที่มีชาวอุซาคเนย์เข้าไปศึกษามี 2 แห่งด้วยกัน แห่งแรกมัตราษะฮ์ที่สถาปนาขึ้นโดยมุสลิมอินเดียในปี ค.ศ.1874 คือ มัตราษะฮ์เชาลาตีเยฮ์ (Madrasah Shaulatiyah) และอีกแห่งหนึ่งที่ก่อตั้งขึ้นในระยะหลังไม่นาน คือ มัตราษะฮ์อัลฟาละฮ์ (Madrasah al-Falah) และแห่งที่ 2 คือ มัตราษะฮ์ที่สถาปนาโดยชาวมลายู-อินโดนีเซียหลักๆ มี 2 แห่ง คือ มัตราษะฮ์ ดาร์ อัลอุลุม (Madrasah Dar al-‘Ulum ค.ศ.1934) และ มัตราษะฮ์ อินโดนีเซียฮ์ (Madrasah Indonesiyah) แห่งที่ 2 เป็นสถาบันมัตราษะฮ์ที่ชาวอุซาคเนย์นิยมศึกษามากที่สุด เนื่องจากใช้ทั้งภาษามลายูและอาหรับในการสอนและดำเนินการสอนโดยชาวมลายู-อินโดนีเซียด้วย (อ้างแล้ว, 2005: 44-52)

ภาพประกอบที่ 5 : ชาวอุซาคเนย์ที่ศึกษา ณ สถาบัน Madrasah Dar al-‘Ulum al-Diniyyah ในทศวรรษ 2480 (1940)

ระบบการศึกษาทั้งสองมีความสำคัญอย่างมากในการหล่อหลอมผู้รู้รุ่นต่อๆ มา เริ่มตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา การศึกษาในฮารอมัยน์ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก ระบบมัตราษะฮ์เริ่มมีบทบาทมากขึ้น และมีความชัดเจนขึ้นในแง่กระบวนการเรียนรู้ ระเบียบวินัย และความรู้สมัยใหม่ นักเรียนที่ศึกษาในฮารอมัยน์จากอุซาคเนย์ได้รับอิทธิพลสูงสุดด้าน

การศึกษาและระบบการศึกษาในฮารอมัยน์ โดยเฉพาะกับระบบมัตราษะฮ์ ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา การก่อตั้งระบบมัตราษะฮ์ในมาตุภูมิเริ่มเกิดขึ้นในอินโดนีเซีย มาเลเซีย และรวมถึงภาคใต้ของไทย มัตราษะฮ์เป็นตัวเลือกสำคัญของการศึกษาอิสลาม นอกจากระบบเปอซันเตรนและปอเนาะ

กระบวนการเปลี่ยนถ่ายอิสลามาภิวัตน์จากฮารอมัยน์สู่อุซาคเนย์

ความสัมพันธ์ระหว่างฮารอมัยน์กับอุซาคเนย์ในเชิงความรู้เกิดขึ้นหลังจากความสัมพันธ์ด้านอื่น ๆ ได้เกิดขึ้นมาก่อนหน้า กล่าวคือ ความสัมพันธ์ในเชิงการค้าและการพาณิชย์ได้เกิดมาตั้งแต่ศตวรรษของการเข้ามาของอิสลามในอุซาคเนย์ จากนั้นก็เป็นเรื่องของ การเมืองการปกครองตามกรอบของศาสนาอิสลาม ขณะที่การเปลี่ยนถ่ายความรู้อิสลามจากฮารอมัยน์สู่อุซาคเนย์ได้เกิดขึ้นในระยะหลังสุด กับการเดินทางไปศึกษาหาความรู้ของชาวอุซาคเนย์ในตะวันออกกลางตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 จนถึงต้นศตวรรษที่ 20 เครือข่ายของปวงปราชญ์ในฮารอมัยน์ (Networks of ‘Ulama) ทั้งเครือข่ายระหว่างครูกับศิษย์ ครูกับครู และศิษย์กับศิษย์ ในกรอบของการศึกษาอิสลามในฮารอมัยน์ เป็นรากฐานอันมั่นคงของการเปลี่ยนถ่ายองค์ความรู้อิสลามให้คงอยู่ และขยายออกไปวงกว้างทั้งในฮารอมัยน์เอง และในอุซาคเนย์

ฮารอมัยน์มีบทบาทอย่างมากในกระบวนการเปลี่ยนถ่ายความรู้อิสลาม (Process of Knowledge Transformation) สู่อุซาคเนย์ เนื่องจากชาวอุซาคเนย์ได้นำเอาองค์ความรู้ทั้งหมดด้านศาสนาเข้ามาในกระบวนการศึกษาเรียนรู้ การปฏิบัติศาสนกิจ และการนำเสนอแนวคิดที่ถูกต้องตามที่ได้ศึกษามาเป็นแม่แบบในการเผยแพร่ความรู้ในการปล้ำสิ่งมงาย ความผิด ความเข้าใจผิดในความเชื่อ และหลักปฏิบัติของชาวอุซาคเนย์ การเข้ามาของศาสนาอิสลามจะเข้ามาในอุซาคเนย์จะเริ่มต้นจากใครหรือจากที่ไหนไม่สำคัญ แต่นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา จนถึงต้นศตวรรษที่ 20 องค์ความรู้ศาสนาทั้งหมดมาจากดินแดนฮารอมัยน์ หรืออย่างน้อยที่สุดได้ผ่านประสบการณ์การหาความรู้จากฮารอมัยน์ก่อน แล้วขั้นต่อไปก็เดินทางไปยังที่อื่นๆ ซึ่งเป็นที่นิยมในยุคต่อมาก็คือ อัล-อัสฮัร แห่งอียิปต์ (อ้างแล้ว, 1995: 47; Hasan Madmarn, 2001: 69)

การเริ่มต้นของศตวรรษที่ 20 ถือเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญในโลกมุสลิมหลายอย่าง ประการแรก การแผ่ขยายของแนวคิดฟื้นฟูอิสลามที่นำแนวคิดโดยมุหัมมัด อับดุลฮะ และศิษย์ รอชิด ร็ฎฎอ ประการที่สอง การล่มสลายของอาณาจักรออตโตมาน ทำให้โลกมุสลิมแยกเป็นประเทศเล็กประเทศน้อยภายใต้การครอบงำของโลกตะวันตก ประการที่สาม กระแสการเรียกร้องเอกราชผ่านกระบวนการอิสลามาภิวัตน์โดยเฉพาะในหมู่ปราชญ์ศาสนา

ปรากฏการณ์ทั้ง 3 ประการนั้นได้สัมผัสโดยนักเรียนและผู้รู้มุสลิมจากอุซาคเนย์ในฮารอมัยน์

บุคคลชั้นนำของอุซาคเนย์ในฮารอมัยน์ได้ขับเคลื่อนกลไกสำคัญสู่การปฏิวัติแนวคิดสมัยใหม่ได้เกิดขึ้นกับอนุชนรุ่นหลังและระบบมัตราษะฮะฮ์ที่ก่อตั้งขึ้นโดยชาวอุซาคเนย์เองอย่าง มัตราษะฮะฮ์อินโดนีเซียฮะฮ์ (Madrasah Indonesiyah) เป็นแหล่งเรียนรู้วิชาการศาสนาที่สำคัญที่เน้นผนวกความรู้ดั้งเดิมกับความรู้สมัยใหม่ ชาวอุซาคเนย์ทั้งจากอินโดนีเซีย มาเลเซีย สิงคโปร์ บรูไน และภาคใต้ของไทย ต่างได้สัมผัสระบบ ทั้งมัตราษะฮะฮ์และล่อมวงทั้งสิ้น โดยเห็นได้ชัดตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมาจนถึงทศวรรษที่ 1950-1960

ผู้สำเร็จการศึกษาในระดับมัตราษะฮะฮ์ในชุดนี้เป็นแกนนำสำคัญในการยกระดับมุสลิม โดยการก่อตั้งรูปแบบการศึกษาในแบบของมัตราษะฮะฮ์ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 เช่น มัตราษะฮะฮ์ชาลาฟียะฮ์ มัตราษะฮะฮ์อาดาบียะฮ์ และ มัตราษะฮะฮ์ดีนียะฮ์ในอินโดนีเซีย มัตราษะฮะฮ์อัลมัชฮูร และมัตราษะฮะฮ์อัลมะฮะริฟ อัลวาฏอญียะฮ์ในมาเลเซีย มัตราษะฮะฮ์ อัลตะฮะฮะฮ์และมะฮะฮ์อัลมะฮะริฟ อัลวาฏอญียะฮ์ในภาคใต้ของไทย โดยทั้งหมดล้วนเป็นผลผลิตทางประสบการณ์จากฮารอมัยน์

ความพยายามอย่างหนึ่งที่ปรากฏชัดกับอุลมะมาอ์รุ่นนี้ที่จะให้เกิดขึ้นในมาตุภูมิของตนหลังจากเดินทางกลับจากฮารอมัยน์ ก็คือ

การลบล้างความเชื่อและหลักปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณี (adat) ที่ผิดและขัดกับหลักศาสนา ความเชื่อ และหลักปฏิบัติได้รับการตำหนิและปรามอย่างหนักพร้อมๆ กับการสอนให้อนุชนรุ่นใหม่ได้เข้าใจหลักการศาสนาที่กว้างขวางมากขึ้น สิ่งที่แตกต่างกันระหว่างระบบมัตราษะฮะฮ์กับระบบเดิมคือ ปอเนาะ ก็คือ การใช้สื่อและวิชาการสมัยใหม่มาใช้ในการเรียนการสอน มีการประเมินความสามารถ และมีลำดับชั้น อีกทั้งยังเน้นการนำความรู้มาใช้จริงในชีวิตด้วย

ต้นศตวรรษที่ 1920 เป็นต้นมา ชาวอุซาคเนย์เริ่มรู้จักอัลอัซฮัรและเริ่มเดินทางไปอียิปต์เพื่อศึกษาที่นั่น และยังเป็นตัวเลือกใหม่ของชาวอุซาคเนย์ในการศึกษาอิสลามและอัลอัซฮัรนับได้ว่าเป็นตัวแทนของกลุ่มแนวคิดฟื้นฟูอิสลามสมัยใหม่นิยม (Modernism) มากกว่าในฮารอมัยน์ (Azyumardi Azra, 2000: 156) อย่างไรก็ตามฮารอมัยน์ก็เป็นจุดศูนย์รวมของผู้คนจากทั่วทุกมุมโลกในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและความเป็นไป หรือเป็นแหล่งความรู้เบื้องต้นก่อนที่จะเดินทางยังที่อื่นๆ เพื่อศึกษาหาความรู้ต่อไป

บทสรุป

สำหรับชาวอุซาคเนย์แล้ว “ฮารอมัยน์” ถือว่ามีความสำคัญมากที่สุดในช่วงตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 จนถึงช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 20 เนื่องจากฮารอมัยน์คือแหล่งเรียนรู้และ

แหล่งสั่งสมความรู้ ผ่านการสอนโดยผู้รู้จากทั้ง ชาวอาหรับ ชาวอื่นๆ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชาวอุซาคเนย์เอง ประสบการณ์จากฮารอมัยน์ ได้ถูกเปลี่ยนถ่ายมายังชาวอุซาคเนย์ในดินแดน มาตุภูมิ และเป็นฐานสำคัญสู่พัฒนาการองค์ ความรู้ในยุคทศวรรษที่ 70 จนถึง 90 หรือ

แม้แต่ในยุคปัจจุบันในบางพื้นที่อย่างภาคใต้ ของไทย อย่างไรก็ตาม ภารกิจดีบุกบาทของฮารอมัยน์ สำหรับชาวอุซาคเนย์ในแง่แหล่งเรียนรู้อิสลาม ได้ลดลงอย่างมากตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา ผู้รู้ในฮารอมัยน์จากอุซาคเนย์เองไม่มี ความรู้สูงพอเทียบเคียงรุ่นก่อนๆ ได้

แหล่งอ้างอิง

- Ahmad Salaby. 1973. *Sejarah Pendidikan Islam*. Jakarta: Bulan Bintang.
- Azyumardi Azra. 1994. *Jaringan Ulama Timur Tengah dan Kepulauan Nusantara Abad XVII dan XVIII*. Jakarta: Mizan.
- Azyumardi Azra. 2000. *Renaissance Islam Asia Tenggara: Sejarah Wacana dan Kekuasaan*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.
- Azyumardi Azra. 2005. *Dari Harvard Hingga Makkah*. Jakarta: Penerbit Republika.
- C.Snouck Hurgronje. 1931. *Mekka in the Latter Part of the 19th Century*. Leiden: E.J.Brill.
- Hasan Madmarn. 2001. *The Pondok and Madrasah in Patani*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia Press.
- M.F Laffan. 2003. *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia: The Umma Below the Wind*. London: RoudledgeCurzon.
- Martin van Bruinessen. 1995. *Kitab Kuning: Pesantren dan Tarekat, Tradisi-tradisi Islam di Indonesia*. Bandung: Mizan.
- Robert R. Bianchi. 2004. *Guests of God: Pilgrimage and Politics in the Islamic World*. Oxford: Oxford University Press.
- S.I Gellens. 1990. "The Search for Knowledge in Medieval Muslim Societies: A Comparative Approach", in *Muslim Travelers: Pilgrimage, Migration and the Religion Imagination*, D.F Eickelmann & J. Piscatori (eds.) Berkeley: University of California Press.
- Victor Turner. 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. London: Roudledge & Kegan Paul.
- Wan Mohd. Shaghir Abdullah. 1992. *al-'Allamah Syeikh Ahmad al-Fathani : Ahli Fikir Islam dan Guru kepada Hampir Semua Ulama dan Tokoh Asia Tenggara Abad ke 19-20*. Kuala Lumpur: Khazanah Fathaniyah.
- Zainal Efendi Hasibuan. 2007. "Profil Rasulullah sebagai Pendidik Ideal: Telaah Pola Pendidikan Islam Era Rasulullah Fase Mekka dan Madinah", in *Sejarah Pendidikan Islam: Menelusuri Jejak Sejarah Pendidikan Era Rasulullah Sampai Indonesia*, Samsul Nizar, H. (ed.). Jakarta : Kencana Prenada Media Group.

หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ แห่งกรมการต่างประเทศ หมายเลข 43.2/82. เรื่อง "งบเงินค่าใช้จ่ายในการดูแลนักเรียนไทยในซาอุดีอาระเบีย ปี พ.ศ. 2505- 2509"

หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ แห่งกรมการมหาดไทย หมายเลข 3.1.4.19/52. เรื่อง "การช่วยเหลือไทยอิสลามไปประกอบศาสนกิจ ณ เมืองมักกะห์ วันที่ 21 ธันวาคม 2498 -11 สิงหาคม 2503"

